

DAN I NOĆ: ODRAZ VREMENSKO-SVJETLOSNA CIKLUSA U HRVATSKOM I POLJSKOM JEZIKU

ELŽBIETA VLADOVIĆ-RELJA
Filozofski fakultet u Zadru
Faculty of Philosophy in Zadar

UDK/UDC: 003:808.62-2:808.4-2
Stručni članak
Professional paper

Primljeno: 2001-11-28
Received

Djelujući osjetilno čovjek je dinamične procese prirodnog svijeta simbolizirao, odnosno, znakovno obilježio. U ovome članku autorica se bavi jezičnim prijenosom dana i noći kao isječka makrokozmosa koji odražava čovjekovu simboličnu repliku na kronična događanja u prirodi. Razmatra vremensko-svjetlosni kontinuitet u dvama egzemplarnim slavenskim jezicima: poljskom i hrvatskom. Govori o percepciji izvanjezične zbilje koje su jezični označitelji pojedinačni leksemi: imenice i glagoli.

Uvod

Tijekom cijele povijesti čovjek razmatra pitanje svoje podređenosti vremenu. Svijet oko njega oblikovan je kao sustav prirodnih cikličkih promjena na koje nema utjecaja. Analiza grčkih mitova o Kronu¹ pokazuje da vrijeme osciliralo između suprotnih i naizmjeničnih vrijednosti kao što su primjerice život i smrt, ljeto i zima, ili noć i dan. Dakle, priroda se mijenja, a ljudi njezin komplementarni razvojni hod samo promatraju. Smisao svim zbivanjima omogućuje mišljenje koje mnogi istaknuti jezikoslovci poistovjećuju sa sposobnošću simboliziranja. Primjerice Benveniste,² iznoseći svoje viđenje problematike govora (*parole*), koji

¹ Chevalier, J.-Gheerbrant, A., *Rječnik simbola. Mitovi, sni, običaji, geste, oblici, likovi, boje, brojevi*, Zagreb, 1987., s. 317. R. Graves, *Grčki mitovi*, Beograd; Priština, 1987.

² Usp. Dyszak, A., *Językowy obraz zjawisk świetlnych cyklicznej zmiany dnia i nocy*, Język Polski, LXXV, 1995., br. 4-5.

po njemu predhodi jeziku (*langue*), naglašava najspecifičniju i neophodnu ulogu «simboličkoga aparata» kao posrednika između čovjeka i svijeta. Ljudska misao preobražava izvanjezičnu zbilju u de Saussureov *znak*³ i uspostavlja s njom odnos značenja. Preko jezičnih jedinica čovjekov osjetilni svijet dobiva predodžbu stvarnosti koja je kategorizirana i gramatički organizirana. Pomoću razlikovnih simbola ljudi sastavljaju osobitu sliku svijeta – svojevrsnu repliku na prirodna događanja.

Percepcija smjene dana i noći

Zanimljivim odrazom percepcije izvanjezičnoga procesa smatramo izražajni sustav koji verbalizira slijed stvarnosti u određenim razmacima. U tome kroničnome lancu nalazi se interval između pojave i nestanka sunca na dvjema različitim točkama horizonta koji se naziva **dan**.⁴ Opreka danu je **noć**, interval između nestanka i pojave sunca. Pojavu dana prati **svjetlost** koja nastaje, raste tijekom određenih dnevnih dionica, preobliči se i zatim iščezava. Svjetlosne se pojave mogu okarakterizirati kao kvantitativna izmjena dviju oprečnih vrijednosti: **svjetlosti** (koja omogućuje vidljivost) i **tame** (koja znači stanje bez svjetla). Vidna opažanja skrenula su čovjeku pozornost na činjenicu da kada jedna od navedenih pojava dostigne konačni stupanj, tada postupno nastaje suprotna.⁵

Da bi ljudi pronašli jezična obilježja za neprekidno nastajanje te nestajanje Sunčeve svjetlosti, prvobitno su morali u svojoj svijesti “zaustaviti” vremensko-svjetlosni ciklus. Prekinuli su, dakle, kontinuirano kretanje prirode. Tim postupkom “objektivizacije” vremena stekli su uvjete za izdvajanje graničnih vremenskih točaka s odgovarajućim svjetlosnim fazama. U ovom članku pokušat ćemo analizirati svjetlosno-vremenski ciklus koji je obilježen **jezičnim skupom svjetlosnih pojava**. Ispitat ćemo strukture semantičkih polja tih pojava u dvama srodnim slavenskim jezicima: hrvatskom i poljskom.

Oblici iskaza

Poznato je da se isječci prirodnih procesa mogu prenositi kroz imenice i glagole. Guberina uočava mogućnost izražavanja prirodne pojave pomoću imenice

³ *Znak*, kao lingvistički pojam, uveo je švicarski jezikoslovac Ferdinand de Saussure, čime je stvorio temelje suvremenoj semiotici.

⁴ Usp. Benveniste, E., n.dj. s. 269-277; u poglavlju *Govor i ljudsko iskustvo* provodi zanimljivu analizu vremena raščlanjujući ga na *fizičko, kronično i jezično vrijeme*. Po njemu su prirodna zbivanja raspoređena u kontinuitetu *kroničnoga vremena*. Društveni odraz toga dijeljenja nalazi se u kalendarima koji udovoljavaju trima uvjetima: *statičnome*: (s nekom polaznom točkom), *direktivnome* (raspored događanja prije/poslije) i *menzurativnome* (s jedinicama mjere kozmičkih fenomena).

⁵ Usp. Dyszak, A., *Językowy obraz zjawisk światlnych cyklicznej zmiany dnia i nocy*, Język Polski, LXXV, 1995., br. 4-5.

u nominativu koja nije subjekt već *uzvik*, primjerice *Vatra!*⁶ *Uzvici* su za Katičića⁷ jedni od *neoglagoljenih predikata* koji mogu nositi rečenicu kao samostalne riječi (Katičić 1991: 41); takve izraze ilustrira primjerima u kojima nema oznaka prirodnih pojava. Međutim, on kaže da se neoglagoljene predikate redovito susreće u *naslovima*, primjerice *Zastave* (Miroslav Krleža). Predlažemo da se imeničke dionice svjetlosno-vremenskoga ciklusa uvrste u *naslove pojava*, a time ujedno i u *neoglagoljene predikatne riječi*: *osvit*; *sumrak*; *noć*.

Govoreći o *bezličnim predikatnim glagolima* Katičić se pak služi primjerima prirodnih pojava pri čemu ističe da su glagolski oblici tipa: *dani se*, *sviće*, *svanulo je*, *mrači se* bez subjekta sebi posve dovoljni (Katičić 1991: 75-76). Uz odgovarajuću kongruenciju mogu biti dio ličnoga izražaja iako je u slučaju sintagme *zora sviće*, imenica *zora* zalihosna sadržaja. Dakle *bezlično* predstavlja semantičko svojstvo takvih glagola (Katičić 1991: 77).

Stoga predlažemo *bezlične predikatne glagole* kao formalan izraz glagolskih dionica svjetlosno-vremenskog ciklusa. Ovdje bi još trebalo napomenuti da se u poljskome jeziku u slučajevima prirodnih pojava bezlični glagolski oblici donose kao posebne rječničke natuknice, a status predikatne riječi (*wyrażenie predykatywne*) priznat je i prirodnim pojavama izraženim kroz neoglagoljene imenice.

Bit će zanimljivo prikazati predikatne izraze koji u hrvatskome i poljskome jeziku tvore semantička polja **svjetlosnih pojava**, a zatim usporediti njihove strukture, tj. sadržaje unutar tih polja.

Semantička polja u hrvatskom i poljskom

Prikupljajući odgovarajuće izraze oslanjali smo se na dva slična objasnidbena rječnika koji predstavljaju aktualnu percepciju prirodnih jezika. Naši su izvori sljedeći: *Mały słownik języka polskiego* (jednojezični rječnik iz 1997. godine) i Aničev *Rječnik hrvatskoga jezika* (1998.). Benešićev *Hrvatsko-poljski rječnik* (1949.)⁸ imao je funkciju poredbena izvora za oba jezika.

Evo semantičkog polja hrvatskih izraza koje donosimo abecednim redom:

⁶ Usp. Guberina, P., *Povezanost jezičnih elemenata. Problemi ljudskog izraza*, Zagreb, 1952., posebice poglavlje *Pojavni lik prirodnog ljudskog života i jezičnog izraza*, s. 145-205. Po njemu takav izražaj može dobivati i emotivan intenzitet, a kao dopunu, stvarni kontekst (Guberina 1952:168). *Bezlično* pak ograničava na prezentske oblike kao izraze stvarnosti uz njezino sudjelovanje (Guberina 1952:169).

⁷ Usp. Katičić, R. *Sintaksa hrvatskoga književnog jezika : narcis za gramatiku*, Zagreb, 1991., poglavlje *Predikatne riječi*, s. 35-41.

⁸ J. Benešić, *Słownik chorwacko-polski*, Zagreb, 1949. U slučajevima nepotpune sinonimije u prijevodu nekih hrvatskih natuknica birali smo najadekvatnije poljske izraze, oslanjajući se na poznavanje konvencija iskaza u obama jezicima.

dan, jutri se, jutro, noć, osvanulo je, osvít, praskozorje, prosvanulo je, prosvitalo je, razdanilo se, razdanjuje se, smrkava se, smrknuo se, sumrak, suton, svanuće, svanulo je, svanjuje, svitanje, sviće, zora, zori

Poljski leksik konzultirali smo s Dyszakovim korpusom:⁹

brzask, dnieje, dzień, jutrenka, noc, pobrzask, przedświt, rozdniało się, rozdniewa się, rozwidnia się, rozwidniło się, szarówka, szarzeje, świt, świta, świtanie, widnieje, zaświtało, zmierzch, zmierzcha się, zmierzchło się, zmrok, zorza

Pređoćeni skupovi svjetlosnih pojava brojćano se skoro podudaraju. U hrvatskome jeziku utvrdili smo 22 odgovarajuća izraza dok ih u poljskome ima 23. Moćemo kazati da se oznaćitelji svjetlosno-vremenskog prirodnog procesa tumaće vrlo slićno u rjećnicima obaju jezika. Na temelju njihovih opisnih definicija pokućat ćemo prikazati kakvi su uzajamni odnosi tih izraza i kakvu jezićnu sliku smjene dana i noći donose. Sinkronijska analiza materijala dopunit će se dijakronijskim istraćivanjem kada se budemo osvrtali na elemente izvan zacrtanih skupova ili u nedostatku leksićkih argumenata za rjećenje funkcije pojedinih pojmova u jezićnome modelu ciklusa.

U hrvatski sustav oznaćitelja svjetlosnih pojava nismo uvrstitli *većer*, opreku rijeći *jutro*. Anić definira *većer* kao vremensku dionicu: većer «dio dana, vrijeme oko svršetka dana i početka noći». Među poljskim oznaćiteljima svjetlosnih pojava isto nema rijeći *wieczór* = *većer*: *wieczór* «część doby rozpoczynająca się z końcem dnia i poprzedzająca noc, czas między zachodem słońca a nocą = dio dana koji prethodi noći; vrijeme između zalaska Sunca i noći». Natuknica *jutro* ukazuje na slićnu vrijednost: «prvi dio dana, vrijeme od početka svitanja do podneva». Međutim, smatramo da ukljućivanje *svitanja* ('prijelaza u zoru') u definiciju *jutra* ćini taj pojam uvrstivim u znaćenjsko polje svjetlosnih pojava. Naše mićljenje potkrepljuje postojanje glagola *jutriti se* kojega je znaćenje određeno kroz glagole *svitati*, *svanjivati*. Oni se poistovjećuju sa svrš. glagolskim oblikom *svanuti*: *svanuti* «prijeci iz noći u zoru». Ta definicija, iako posrednićkim putem, ukazuje na prisutnost svjetlosnih znaćajki kod vremenske dionice *jutro*.¹⁰ Poljski oznaćitelj *jutra*, *ranek*, određen je na sljedeći naćin: *ranek* = *jutro*

⁹ A.D. donosi natuknice prikupljene iz poljskih jednojezićnih rjećnika. To su imenice u kanonskome obliku i bezlićni glagoli koje on naziva *quasi glagolima* iz razloga što ne otvaraju mjesto subjektu, a ipak mogu tvoriti samostalne rećenice. Umjesto izraza *obrzask*, za koji sam kaće da je zastarjelica, donosimo *pobrzask*, zabiljećen u *MSJP* iz 1997. i *Słowniku wyrazów bliskoznaczných* iz 1998.

¹⁰ Uvid u etimologiju *jutra* ukazuje na njegovo podrijetlo od ps. rijeći *ustro <*usro <ie.* aus, korijen au- 'svijetao; sjajiti se'. Lat. *aurora* 'zora' ima taj korijen [polj. *jutrenka*]. Usp. A. Gluhak, *Hrvatski etimoloćki rjećnik*, Zagreb, 1993., s. 307. Zanimljivo je da Anić u opisu *zore* navodi 'prvu jutarnju svjetlost'.

«początek dnia bezpośrednio po wschodzie słońca = početak dana odmah iza pojave Sunca». Toj natuknici ne nalazimo argumente za pripadnost skupu svjetlosnih pojava.¹¹

Prema Anićevoj definiciji ni *dan*, opreku *noći*, ne bismo trebali uključiti u značenjsko polje svjetlosnih pojava: **dan** «vrijeme od izlaska do zalaska sunca» Pa ipak sam Anić u određivanju glagola *razdaniti se* kaže: **razdaniti se** «dobiti svojstva dnevnoga svjetla; rasvijetliti se svjetlom dana». Dakle, *dan* smo također uvrstili u sustav.¹² Napominjemo da definicija poljske natuknice *dzień* sadržava značenje svjetlosne pojave i vremenske dionice.

Iz sustava obaju jezika isključili smo izraze koji nazivaju svjetlosne pojave, ali nisu vezani uz stalne vremenske dionice već imaju šire značenje. Takvi su sljedeći glagoli: *mračiti se*, *mrknuti* = *ciemnieć* ('tonuti u mrak'), *posvijetliti*, *rasvijetliti se* = *pojaśnieć*, *rozjaśnieć się* ('postati jasan'), *potamnjeti* = *pociemnieć* ('potamnjeti, primjerice od sunčanja'), *tamnjeti* = *ciemnieć*, *ściemniać się* ('postajati tamnim'), *zasvijetliti* = *zajaśnieć* ('početi svijetliti').

Uži sadržaji semantičkih polja

Rječničke definicije hrvatskih i poljskih imenica potaknule su nas na formiranje triju podskupova koji prezentiraju uže sadržaje unutar semantičkoga polja svjetlosnih pojava. Oni obuhvaćaju:

1. Svjetlosne pojave koje nastaju u određenim vremenskim dionicama:

hr.

suton «polumrak između zalaska sunca i početka noći; sumrak»

zora «pojava dana, prva jutarnja svjetlost pri pojavi dana»

polj.

brzask «jasność dzienna o słabym nasileniu; (świt) = dnevna svjetlost slabijeg intenziteta»

jutrzenka «jasność poprzedzająca ukazanie się słońca na horyzoncie; (świt, świtanie, zorza) = svjetlost koja prethodi pojavi sunca»

pobrzask «słabe światło, słaby brzask = slaba svjetlost, slabiji *brzask*»

zorza «zjawisko świetlne występujące na niebie przed wschodem lub po zachodzie słońca = svjetlosna pojava koja se na nebu vidi prije izlaska ili nakon zalaska sunca»

2. Vremenske dionice koje su popraćene odgovarajućim svjetlosnim pojavama:

¹¹ Usp. A.D., n.dj., s. 281

¹² I u ovome slučaju možemo se pozvati na etimologiju: riječ *dan* ima ie. korijen *dei- svijetliti. Upozoravamo također na glagol *daniti/dniti* koji nalazimo u Ak.Rječniku sa značenjem «svitati; suprotno od noćiti». Za imenicu *dan* se kaže da može značiti vrijeme i svjetlost dana te svjetlost uopće, s. 249

hr.

jutro «prvi dio dana, vrijeme od početka svitanja do podneva»

noć «vrijeme tame od potpunog zalaska Sunca do sljedećeg izlaska»

osvit «početak svitanja, rana zora»

sumrak «predvečerje kad iščezava dnevno svjetlo i počinje padati mrak»

svanuće, svitanje «vrijeme kad sviće, početak dana; zora, osvit;

praskozorje»

polj.

noc «część doby od zachodu do wschodu słońca, kiedy słońce znajduje się poniżej horyzontu i panuje ciemność = doba od zalaska do izlaska sunca, kada se sunce nalazi ispod horizonta i kada vlada mrak»

szarówka «pora dnia, kiedy jest ciemnawo, szaro (zwykle o zmierzchu, rzadziej o świcie) = doba dana kada je polumračno (obično u sumrak, rjeđe ujutro»

świt, świtanie «okres stopniowego rozjaśniania się nieba aż do momentu ukazania się słońca = vrijeme postupne pojave svjetlosti na nebu sve do trenutka izlaska sunca»

zmierzch, zmrok «pora dnia po zachodzie słońca, przed nastaniem ciemności = doba dan nakon zalaza sunca, prije nastanka tame»

3. Vremenske dionice i/ili svjetlosne pojave:

hr.

dan «vrijeme od izlaska do zalaska sunca i/ili [svjetlost dana]»

praskozorje «a. vrijeme pred izlazak sunca kad počne svitati, b. svjetlost neba koja prethodi izlasku sunca»

polj.

dzień «okres od wschodu do zachodu słońca, także: światło spowodowane znajdowaniem się słońca nad sunce nalazi iznad obzora»

przedświt «chwila przed świtem, brzask, jasność przed świtem, przed wschodem słońca = trenutak prije svitanja, svjetlost koja nastaje prije svitanja, prije izlaska sunca»

U hrvatskome jeziku samo dvije definicije ukazuju na pripadnost pojmova svjetlosnim pojavama koje nastaju u određenim vremenskim fazama: *zora* je jutarnja svjetlost dok je *suton* definiran kao polumrak. U poljskome jeziku četiri se izraza odnose na svjetlosne pojave. Svi su definirani kao jutarnje svjetlosne pojave, iako *zorza* = *zora* može značiti također predvečernju svjetlost. Zanimljivo je napomenuti da je vjerojatno poljska *jutrzeńka* imala u hrvatskome jeziku adekvatnu sadržajem i izrazom riječ *jutrnica* koja je zabilježena u Ak. Rječniku kao nejasna, s određenjem *zora*. Ono pak proizlazi iz natuknice *juternica* koja se

nalazi u Voltićevu Ričoslovniku.¹³ Još jednu svjetlosnu pojavu mogla bi u hrvatskome jeziku predstavljati *zažara*¹⁴ koju je Ak. Rječnik preuzeo od Kušara¹⁵: *zažara jutarnje i večernje rumenilo oblaka*. Ta se riječ, nažalost, ne nalazi u Anićevu rječniku.

Ovdje treba napomenuti da neke definicije svjetlosnih pojava multipliciraju sadržaj pojmova. Primjerice, u opisu *zore* izjednačavaju se njezina dva značenja na razini sintagmatskih izraza. Prvi od njih ukazuje na vremensku dionicu ('pojava dana'), drugi ('prva jutarnja svjetlost') na svjetlosnu pojavu. Međutim, na temelju već izložene u ovome članku definicije izraza *razdaniti se*, možemo zaključiti da uporaba izraza *dan* u definiciji *zore* ima ulogu ekvivalenta svjetlosti. U slučaju definicije izraza *suton* susrećemo se s djelomičnom sinonimijom: opis određuje natuknicu kao svjetlosnu pojavu; iza njege se eksplicira značenjski ekvivalent *sumrak*. To dodatno proširuje značenje izraza *suton* iz razloga što je *sumrak* definiran samo kao vremenska dionica. S druge strane *suton* ima sinonimijsku vrijednost u definiciji vremenske dionice *smiraj*: smiraj «doba dana kad zalazi sunce; suton», gdje se ponovno radi o nepotpunoj sinonimiji. Možemo primijetiti da približavanje *sutona* izrazima *sumrak* i *smiraj* proizlazi iz slična značenja na paradigmatškoj razini. Sva tri se u prenesenom smislu rabe kao posljedni stadij nečega (primjerice života).

Kada je riječ o određivanju poljskih svjetlosnih pojava, uočavamo sličnu situaciju. Izrazi: *brzask = osvit* i *jurzenka = zora* definiraju se samo kao svjetlosni pojmovi, no unatoč tomu poistovjećuju se s izrazom *świt = svitanje* koji je definiran kao vremenska dionica. Našu pozornost zaslužuje također poljska riječ *szarówka* («pora dnia, kiedy jest ciemnowo, szaro, zwykle o zmierzchu, rzadziej o świcie = doba dana kada je polumračno, obično u sumrak, rjeđe ujutro») koju smo prema rječničkoj definiciji svrstali u vremenske dionice. U primjeru uporabe tog izraza: *zapada szarówka = postaje polumračno*, nalazimo dokaz kako je *szarówka* u stvari naziv za svjetlosnu pojavu.¹⁶ Štoviše, označava dvije svjetlosne pojave koje su veoma udaljene u kroničnome vremenu: *szarówka o zmierzchu = polumračno u sumrak* i *szarówka o świcie = polumračno u svitanje*. Dyszak govori o 'ekskluzivnoj disjunkciji'¹⁷ koja po njegovu shvaćanju postoji u značenju dviju poljskih riječi: *szarówke* i *zore* (*zora* «zjawisko świetlne występujące na niebie przed wschodem lub po zachodzie słońca = svjetlosna pojava koja se na nebu vidi prije izlaska ili nakon zalaska sunca»). Dodajmo da ako bi *zažara* imala uporabnu vrijednost u hrvatskom prirodnom jeziku, označavala bi također dvije

¹³ Usp. Rječnik hrvatskoga i J.Voltić, *Bečka pisma; Ričoslovník*, Rijeka; Pula, 1981. [1. izd. Beč, 1803.] s. 170: **Juternica** – alba, aurora albore – Morgenröthe.

¹⁴ Usp. A. Gluhak, n. dj.: kod natuknice *gorjeti* nalazimo psl. *žaru* s podrijetlom od *žer-*čie*, korijena *gwher; stind. glagol *ghnoti* ima značenje "svijetli".

¹⁵ Usp. M. Kušar, *Narodno blago*, Zagreb, 1993., s. 7.

¹⁶ Usp. A.D., N. dj., s. 284.

¹⁷ Isto, s. 289.

udaljene, različite svjetlosne pojave i mogla bi predstavljati slučaj 'ekskluzivne disjunkcije'.

Međutim, samo se djelomično slažemo s Dyšakovom kvalifikacijom navedenih izraza, iz razloga što smatramo da se u njihovu slučaju može isto tako primijeniti Apresjanov termin 'inkluzivna disjunkcija'¹⁸ (koji Dyszak odbacuje u korist 'ekskluzivne d.'). U prilog toj našoj tvrdnji ide činjenica što rastavljeno značenje pojmova *zora*, *szarówka* i *zažara* ne prekoračuje okvire semantičkog polja pojava koje odražavaju smjenu dana i noći.

U nekim rječničkim definicijama određuje se sadržaj pojma pomoću njegova analitična oblika. U tome hrvatski i poljski jezik imaju sličnost u predikatnim imenicama, primjerice:

osvit «početak svitanja»

svanuće «vrijeme kad sviće»

pobrzask = przedświt «slaby brzask = slabiji *brzask*»

Kod glagola nema takve sličnosti, jer samo u poljskome analitičan *definiens* zamjenjuje sintetične glagolske oblike (*definienda*)¹⁹ primjerice:

szarzeje «robi się szaro = postaje polumračno»

świta = sviće «zaczyna się świt = počinje svitati»

zmierzcha się = smrkava se «zapada zmierzch = počinje se smrkavati»

U rječnicima nalazimo još neke definicije koje upućuju na drugi, prema mišljenjima autora rječnika, istoznačan izraz. Primjera ima u hrvatskome i u poljskome jeziku:

hr.

jutriti se «svitati, svanjivati»

prosvitati «prosvanuti *usp.* svitati»

svanjivati «svitati i svanjivati»

svitati, bezl. sviće «*usp.* svanuti»

polj.

dnieje «rozwidnia się, świta = razdanjuje se, sviće»

rozwidnia się «dnieje, świta = razdanjuje se, sviće»

widnieje «rozwidnia się = razdanjuje se»

rozwidniło się «rozdniało się, zaświtało = svanulo je»

Pređočene leksičke definicije imaju cirkularnu vrijednost. Ne objašnjavaju značenja pojmova i ne pridonose njihovoj jasnoći već stvaraju zatvorene (*začarane*) krugove. Da bi iz takve ponude korisnik rječnika izabrao pravu riječ koja će odražavati pravilno mentalno shvaćanje pojave, on mora poznavati

¹⁸ Isto; D. navodi Apresjanovo djelo *Semantyka leksykalna. Synonimiczne środki języka*, prev. Z. Kozłowski i A. Markowski, Wrocław 1980., u kojemu ruski jezikoslaovac primijenjuje pojam 'inkluzivne disjunkcije' kod rus. riječi *zarja = zora*; D. ga preinačuje ga u 'ekskluzivnu d.'

¹⁹ A.D., n.dj., s. 285.

konvencije iskaza u hrvatskom i poljskom jeziku. Samo će tako sadržajem riječi prikazati točnu sliku konkretne izvanjezične zbilje.

Dosadašnja razmatranja definicija pojmova svjetlosnoga ciklusa navode nas na zaključak da među tim pojmovima ne postoje oštre značenjske granice – teško je zacrtati točne okvire slike koja ne posjeduje prostorne dimenzije. Međutim, kronična izmjeničnost svjetlosnih događanja u prirodi obilježena je dvama rubnim vremenskim područjima: izlaskom i zalaskom sunca. U hrvatskome jeziku ti se izrazi opisuju pomoću glagolskih imenica *izlaženje* i *silaženje* [*zalaženje*], svojih tvorbenih parafraza, koje ne označuju trenutačnu prekretnicu u prirodi već proces koji ima neodređeno trajanje. Usporedimo: zalaz «1. silaženje sunca na dnevnoj putanji», izlazak «1. izlaz, izlaženje [-sunca]». Ne mogu se smatrati 'graničnim točkama' kao odgovarajući poljski pojmovi *wschód* = *izlazak* i *zachód* = *zalaz, -ak*. Taj termin predlaže za njih Dyszak²⁰ sukladno leksičkim definicijama: *wschód* = *izlazak* «moment ukazania się słońca nad linią horyzontu = trenutak kada se sunce pojavljuje nad horizontom» i *zachód* = *zalaz* «moment, gdy słońce przecina linię horyzontu, pozornie poruszając się na dół = trenutak kada sunce siječe horizont i prividno silazi». U navedenim poljskim definicijama *moment* je značenjska komponenta koja minimalizira trajanje. Stoga se izrazi *wschód* i *zachód* s pravom smatraju vremenskim točkama.

S obzirom na drugačije vremenske vrijednosti pojava izlaska i zalaska sunca u obama jezicima bit će opravdano načiniti posebne razdiobe cijelih semantičkih polja svjetlosnih pojava. U oblikovanju podskupova hrvatskih pojmova vodit ćemo se odnosom izraza prema izlasku i zalasku sunca kao vremenskim područjima. Tako ćemo izdvojiti:

Izraze koji se odnose na pojave u vrijeme trajanja izlaska sunca:

jutri se, osvanulo je, osvit, praskozorje, prosvanulo je, prosvitalo je, razdanilo se, razdanjuje se, svanuće, svanulo je, svanjuje, sviče, svitanje, zora, zori,

Izraz koji označuje pojavu u vrijeme izlaska sunca i djelomično poslije izlaska sunca:

jutro,

Izraz koji označuje pojavu između izlaska i zalaska sunca:

dan,

Izraze koji se odnose na pojave u vrijeme zalaska sunca:

smrkava se, smrknuo se, sumrak, suton,

Izraz koji označuje pojavu između zalaska i izlaska sunca

noć.

Podgrupe odgovarajućih poljskih pojmova bit će sastavljene prema shvaćanju izlaska i zalaska sunca kao graničnih točaka.²¹ Sadržavat će:

²⁰ Isto, s. 286.

²¹ Isto, s. 286.

1. Izraze koji se odnose samo na pojave prije izlaska sunca:
brzask, dnieje, jutrzienka, pobrzask, przedšwit, rozdniało się, rozdniewa się, świt, świta, świtanie, widnieje, zašwitalo,
2. Izraz koji označuje pojavu između izlaska i zalaska sunca:
dzień,
3. Izraze koji se odnose samo na pojave poslije zalaska sunca:
zmierzch, zmierzcha się, zmierzchło się, zmrok,
4. Izraz koji se odnosi na pojavu između zalaska i izlaska sunca:
noć,
5. Izraze koji se mogu odnositi na pojave prije izlaska sunca kao i poslije zalaska:
szarówka, szarzeje, zorza.

U prvim podskupovima prikazanih struktura nalaze se događanja vezana uz izlazak sunca. Možemo odmah primijetiti da se, unatoč poduzetom razlikovanju imena podskupova, radi o srodnim riječima. Znakovito je da se *praskozorje*, jedini hrvatski primjer, čija definicija ukazuje na 'vrijeme ili svjetlost neba pred izlazak sunca', nalazi u vezi s poljskim riječima *brzask* i *pobrzask* zbog zvukoopisnog značenja.²² Izrazu *brzask* pak definicija pripisuje 'dnevno svjetlo'. Istodobno je poistovjećen s izrazom *šwit*, vremenskom dionicom koja označuje rasvjetljavanje neba, sve do pojave sunca. Kod te riječi imamo također izjednačenje s *brzaskom*, dakle zatvoreni krug. U definiciju *praskozorja* uključeno je *svitanje*: 'kad počne svitati', što tu riječ dovodi u blisku vezu s *osvitom*. S druge strane, kod *osvita* je uspostavljeno izjednačenje sa *zorom*, 'pojavom dana'. *Zori* se pridodaje i 'prva jutarnja svjetlost. Potpuno preklapanje značenja donosi definicija *svanuća* koja sadržava 'vrijeme svitanja', 'početak dana' te se u njoj kao sinonimi navode *zora*, *osvit* i *praskozorje*.

Možemo kazati da je *svanuće* hrvatski izraz od središnjeg značenja za oslikavanje prirodnog procesa - prijelaza tame u svjetlost. Iznijansirane semantičke vrijednosti glagolâ s istim ili alomorfnim korijenom dokazuju da je naše mišljenje opravdano. Takvih glagolâ ima čak šest: *osvanulo je, prosvanulo je, prosvitalo je, svanulo je, svanjuje, sviće*.

U poljskome jeziku ne postoji izraz adekvatan *svanuću*. Zato možemo govoriti o brojnijim naslovima faza svjetlosna kontinuiteta. Jezična slika nastajanja dnevne svjetlosti iskazana je kroz osam imenica: *brzask, jutrzienka, pobrzask, przedšwit, szarówka, świt, świtanie, zorza*, dok u hrvatskome imamo pet naslova pojava u vrijeme izlaska sunca: *osvit, praskozorje, svanuće, svitanje, zora*.

S druge pak strane odnos svih glagolskih znakovnih obilježja u prvim podskupovima iznosi 10:6 u korist hrvatskoga što ukazuje na veću dinamičnost slike smjene noći i dana. (Možemo li tu činjenicu dovesti u vezu s geografskim

²² A. Gluhak, n.dj. s. 148.

položajem Hrvatske? Naime, narod koji živi u predjelu Mediterana ima razrađeniju predodžbu pojedinih faza nastajanja dana).

Značenje natuknice *dan* u obama je jezicima omeđeno izlazom i zalazom sunca. Međutim, već su prethodno navedeni primjeri pokazali da u strukturi razmatranih polja izraz *dan* ima širu semantičku vrijednost: *svanuće* se poistovjećuje s početkom *dana*, dok se *zoru* naziva pojavom *dana*. Promotrimo sada podskupove pojava u vrijeme/nakon zalaska sunca. U hrvatskom podskupu zatječemo *sumrak* u čijoj se definiciji kaže da tada 'iščezava dnevno svjetlo'. Odgovarajući glagoli: *smrkavati se* i *smrknuti se* znače 'izgubiti dnevno svjetlo'. S druge strane poljski izraz *zmierzch* opisuje se kao 'doba *dana* nakon zalaska sunca'. Razmatrana već *szarówka* definirana je slično, iako se odnosi na vrijeme prije i poslije zalaska sunca.

Iz poduzete analize te uzevši u obzir sinonimiju koja je veoma prisutna među pojmovima, nastaje naš zaključak da se *dan* može shvatiti kao svjetlosna pojava i vremenska dionica koja svojim značenjem obuhvaća sve pojave iz proučavanih semantičkih skupova obaju srodnih jezika. Jedina je iznimka izraz *noć* koja traje 'od potpunog zalaska sunca do [početka] sljedećeg izlaska'.

Zaključak

Cjelokupnom analizom jezičnih struktura svjetlosnoga ciklusa odredili smo značenjske odnose koji vladaju među označiteljima pojava u hrvatskom i poljskom. Prikazali smo slike prirodnih zbivanja, oslonivši se na sadržaje rječničkih definicija tih izraza koje, po našem mišljenju pripadaju semantičkom polju svjetlosnih pojava vezanih uz smjenu dana i noći.

Međutim, napominjemo da predložene jezične slike svjetlosno-vremenskog kontinuiteta ne smatramo konačnim modelima prirodnih zbivanja. Nužna su daljnja i detaljnija istraživanja.

Označitelji ciklusa u obliku dvojezičnih nizova:

Hrvatsko-poljski:

dan – dzień
 jutriti se – świtać, dnieć
 jutro - ranek, poranek
 noć - noc
 osvanuti - zaświtać
 osvit – świt, brzask, przedświt [obrzask]
 praskozorje – brzask, przedświt, przedświt
 prosvanuti - [zaświtać]
 prosvitati - [za]świtać

razdaniti se - rozednieć się
razdanjivati se - rozdniewać
smrkavati se - zmierzchać się, zapadać (mrok)
smrknuti se - [zmierzchnąć się]
sumrak - zmierzch
suton – zmierzch, zmrok, szarówka
svanuće - świt
svanuti - zaświtać
svanjivati – świtać, rozwidniać się
svitanje - świt, świtanie
svitati - świtać, dzień
zora – zorza, jutrenka
zoriti - zorzyć się, żarzyć się (o świcie)

Poljsko-hrvatski:

brzask - praskozorje
dzień - svitati, [daniti se]
dzień - dan
jutrenka - zora [jutarnica]
noc – noć
pobrzask- praskozorje
przedświt - osvit
rozdnieć (się) -razdaniti se
rozdniewać (się) - razdanjivati se
rozwidniać (się) - svanjivati
rozwidnić (się) - svanuti
szarówka - suton
szarzyć - [sutoniti se]
świt - zora, osvit
świtać - svitati, svanjivati
świtanie - svitanje
widnieć: ~je - vidi se
zaświtać - svanuti
zmierzch - sumrak
zmierzchać (się) - smrkavati se
zmierzchnąć (się) - smrknuti se
zmroczyć (się) - smrknuti se
zmrok - sumrak, suton
zorza – zora

Izvori:

Anić, Vladimir, *Rječnik hrvatskoga jezika*, Zagreb 1998 (3., prošir. izd.)
Mały słownik języka polskiego, Warszawa, 1997.

Literatura:

- Apresjan, Ju.D., *Sinonimija i sinonimy, Voprosy jazykoznanija*, Moskva, s. 75-91.
 Benešić, Julije, *Słownik chorwacko-polski*, Zagreb, 1949.
 Benveniste, Emil, *Problemi opšte lingvistike*, Nolit, Beograd, 1975, s. 34-37.
 Brückner, Aleksander, *Słownik etymologiczny języka polskiego*, Warszawa, 1957.
 Chevalier, J.-Gheerbrant, A., *Rječnik simbola; Mitovi, sni, običaji, geste, oblici, likovi, boje, brojevi*, Zagreb, 1987.
 Dyszak, Andrzej, *Językowy obraz zjawisk świetlnych cyklicznej zmiany dnia i nocy*, Język Polski, LXXV, 1995, br. 4-5.
 Gluhak, Alemko, *Hrvatski etimološki rječnik*, Zagreb, 1993.
 Kušar, Marcel, *Narodno blago*, Zagreb, 1993 (Pretisak izd. iz 1966).
 Mitrowski, Grzegorz: *Kosmos; Bóg; Czas*, Katowice, 1993.
Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika, JAZU, Zagreb, 1880-1976
 Simeon, Rikard, *Enciklopedijski rječnik lingvističkih naziva*, Zagreb, 1969, I. i II. sv.
 Skok, Petar, *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, Zagreb, 1988
Słownik wyrazów bliskoznacznych, Warszawa, 1998.
 Szober, Stanisław, *Słownik poprawnej polszczyzny*, Warszawa, 1958.

Elžbieta Vladović-Relja: Day and Night: the Reflection of the Temporal-Light Cycle

S u m m a r y

Behaving in a sensual manner man has symbolized and marked with signs the dynamical processes of the natural world. In the article the author deals with the linguistic representation of day and night as a segment of the macrocosmos which mirrors man's symbolical answer to the chronic happenings in nature. The author explores the temporal-light continuity in two exemplary Slavic languages: in Polish and in Croatian. She writes about the perception of trans-language reality whose linguistic signifiers are individual lexemes: nouns and verbs.